

ПЕРЕДМОВА

На сучасному етапі оновлення системи освіти докорінно змінюються підходи до виховання та навчання дітей, зростає потреба у вдосконаленні змісту, форм і методів освітньо-виховного процесу в навчальному закладі. Важливим джерелом збагачення теорії й практики сучасної системи освіти в Україні є неподільна єдність навчально-виховного процесу із багатовіковим педагогічним досвідом. У сучасних умовах розвитку українського суспільства необхідним є глибоке вивчення, критичне осмислення й творче використання національного духовного здобутку минулого для розуміння новітніх феноменів і процесів у соціокультурній сфері.

Отож цілком логічним є дослідження українськими вченими науково-педагогічного досвіду й спадщини освітніх діячів минувшини. Їх творчий доробок уможлиблює розширення джерелознавчих витоків історії педагогіки та впровадження найцінніших досягнень у зміст сучасної української національної освіти. Результати вивчення дослідниками педагогічних персоналій не лише поглиблюють і урізноманітнюють здобутки українських педагогів про історико-педагогічний процес, а й сприяють його новій інтерпретації, що уможлиблює подолання стереотипів і моделювання нових підходів до вирішення проблем у сучасній освіті.

Розширюючись і поглиблюючись у своєму розвитку, сучасна педагогічна думка залучає нові феномени й фактори, які раніше не були об'єктом дослідження, тому інтерес до педагогічних персоналій зростає і значна частина творчих біографій вперше стає об'єктом наукової рефлексії. Це стосується постаті Лідії Платонівни Дєполович (1869 – 1943), творчість якої є джерелом для виявлення її педагогічних ідей, з'ясування засад педагогічної позиції, реконструкції науково-педагогічної діяльності, обґрунтування внеску у розвиток педагогічної науки.

У даному навчально-методичному посібнику автор знайомить читача з особистістю Л. Дєполович, аналізує форми, методи та засоби навчання, які вона свого часу рекомендувала для впровадження. Автором також використаний практичний досвід кращих вчителів початкових класів Куликівського району Чернігівської області, які використовують методику Л. Дєполович в сучасній школі та мають значні показники в навчально-виховному процесі. Автор щиро дякує за

надані матеріали та практичні розробки вчителів початкових класів Куликівського району: вчителя-методиста Горбівської ЗОШ І-ІІІ ступенів Шемендюк Т.А., вчителя вищої категорії Жуківської ЗОШ І-ІІ ступенів Мороз О.С., вчителя вищої категорії Куликівської ЗОШ І-ІІІ ступенів Пильник С.В. та вчителя вищої категорії Ковчинської ЗОШ І-ІІІ ступенів імені Л.П. Деполович Кужельну Г.О.

Автор сподівається, що запропоновані в навчально-методичному посібнику матеріали зацікавлять вчителів, вихователів, студентів та викладачів педагогічних ВНЗ та стануть в нагоді під час педагогічної, викладацької, навчальної, наукової та краєзнавчої роботи.

1. Лідія Дєполович – вчитель-методист початкової освіти 1920-30-х рр. з Чернігівщини, автор букваря-довгожителя

Період першої половини ХХ ст. надзвичайно цікавий період в історії України вцілому та в розвитку культурно-освітнього процесу зокрема. Його найяскравіші представники (С. Русова, О. Музиченко, Х. Алчевська, П. Заболотський та інші) є предметом гордості нашої нації. Цілком справедливо до списку представників культурно-освітнього процесу України першої половини ХХ ст. можна включати педагога-методиста з Чернігівщини, автора довоєнного букваря для учнів, який витримав 19 видань, автора численних методичних посібників та посібників з навчання дітей грамоти, уродженки с. Ковчин Куликівського району Чернігівської області Дєполович Лідію Платонівну.

Л. Дєполович народилася 14 листопада 1869 р. в с. Ковчин Чернігівського повіту. У 1900-1908 рр. працювала вчителькою Ковчинської земської школи, у 1909-1927 рр. Лідія Платонівна вчителює в школах м. Чернігова, з 1927 р. – в школах м. Києва. У арсеналі чернігівського вчителя-методиста були багатомільйонні тиражі читанок, математичних задачників, робітних книжок, букварів для дорослих, методичних посібників. Її, просто вражаюча, видавнича діяльність виглядає наступним чином: у 1928 році виходить з друку «Перша читанка», підручник для 1 класу на 98 сторінок. Цього ж року друкується «Математичний задачник. Перший рік навчання в міській трудшколі». Цей підручник на 184 сторінки Л. Дєполович написала в співавторстві з О. Астрябом. «Перша читанка» та «Математичний задачник» перевидавались Державним видавництвом України і в наступних роках. У 1930 році з друку виходить «Робоча книжка для першого року навчання (для села), підручник на 28 сторінок, написаний у співавторстві з О. Музиченком та Т. Пасікою. Цього ж року виходить праця Л. Дєполович «Орієнтація в суспільствознавстві». У 1931 році ДВУ друкує «Робітну книжку для першого року навчання (Буквар)». Співавторами даного підручника стали О.Ф. Музиченко та Ю.О. Музиченко. Разом з «Букварем» вийшли з друку й «Методичні зауваження для вчителя» та «Методичні поради до навчання грамоти за букварем (На допомогу молодому вчителю) цих же авторів. Даний буквар та методичні посібники

перевідавались до 1937 року. У 1936 році Л. Дєполович у співавторстві з Т. Гурвич видає «Буквар для шкіл грамоти» та методичного листа «Як навчати грамоти за букварем Дєполович і Гурвич». Даний посібник та методичний лист перевідавались до 1938 року. У 1939 році ДВУ видає новий «Буквар» Л. Дєполович на 96 сторінок та методичний посібник «Як навчати грамоти за букварем Л.П. Дєполович». Цей буквар став справді довгожителем, бо витримав 19 видань. Останнє 19-те видання букваря Л. Дєполович було підписано до друку 20 жовтня 1955 року. Тираж складав 700 000 примірників. Останній буквар Л.П. Дєполович був редагований у 1956 році. Це був кольоровий друк на 96 сторінок із розрізною азбукою [9, с.36-42].

Навіть за найскромнішими підрахунками, загальний наклад букварів Л.П. Дєполович складає більше 10 млн. примірників!!! Якби ми взяли розмістити буквари Л. Дєполович на одну полицю, то її довжина сягала б більше 100 км.!

Більше того, буквар Л. Дєполович перетнув навіть кордони України та світовий океан. Завдяки діяльності Конгресу Українців Канади (КУК), спрямованої на посилення ролі українського шкільництва та двомовних публічних шкіл у навчанні молоді української мови, у період 1940 – 70-х рр. у Канаді виникли українські школи. Для забезпечення цих шкіл україномовними підручниками, допоміжною літературою й виховними матеріалами, КУК заснував рідношкільне видавництво та створив програмово-підручникові комісії. Були розроблені та впроваджені в практику єдині програми для рідних шкіл та курсів українознавства, а також видані підручники українських авторів [2, с.17]. Серед інших, був виданий і буквар Л. П. Дєполович [1]. Цим букварем донедавна користувалися вчителі та учні українських шкіл, і не тільки в Канаді.

2. Аналіз методів навчання, рекомендованих Л. Дєполович

Успіх навчання залежить як від правильного визначення його мети й завдань, так і від способів досягнення їх, тобто від методів навчання.

Методи навчання – це способи спільної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на вирішення завдань навчання [7, с.159].

Незважаючи на те, що методи навчання використовуються протягом багатьох віків, з самого виникнення школи розробка теорії методів навчання завдавала й завдає вченим-педагогам немало клопотів. Спостерігаючи за процесом навчання в школі, дидакти й методисти звернули увагу на надзвичайну різноманітність видів зовнішньої діяльності вчителя й учнів на уроці. Кількість таких методів у різних авторів виявлялась надто великою, а найменування їх вкрай різноманітним, бо сам метод має багато аспектів, взявши кожний з яких за основу, можна групувати методи в систему. У зв'язку з цим існує багато класифікацій методів, в яких останні об'єднуються на основі однієї або кількох загальних ознак. Так, одні педагоги стали класифікувати методи за джерелами знань, інші – за дидактичними завданнями, треті – за логічними формами мислення, четверті – за сукупністю цих ознак і т.д.

Якщо за основу класифікації методів взяти тип (характер) пізнавальної діяльності (прихильниками даної класифікації методів є І. Лернер, М. Скаткін), то в методиці Л. Деполович можна виділити наступні методи:

- пояснювально-ілюстративний;
- репродуктивний;
- проблемний виклад;
- евристичний (частково-пошуковий).

Як методист початкової освіти, Л. Деполович віддавала перевагу *пояснювально-ілюстративному методу навчання*. Сутність даного методу заключається в тому, що вчитель повідомляє готову інформацію різними засобами, а учні сприймають, усвідомлюють і фіксують у пам'яті цю інформацію. Повідомлення інформації вчитель здійснює за допомогою усного слова (розповідь, пояснення, бесіда), друкованого слова (підручник, посібники), наочних засобів (картини, малюнки, натуральні об'єкти в класі та під час екскурсій). Саме тому в букварній частині переважна більшість сторінок букваря Л. Деполович має сюжетний зміст, що розгортається в малюнку та в тексті [4, с.4].

Надзвичайно важливого значення Л. Деполович приділяє наочним засобам. З перших днів навчання дітей в школі вона радить вчителю запроваджувати роботу з малюнками, якими так насичені її підручники. При цьому вона дає влучні поради

щодо організації роботи з малюнком. Зокрема, «під час розглядання малюнків треба організувати увагу дітей, щоб вона не розпорошувалася на другорядних деталях. Запитання треба подавати так, щоб діти спочатку звернули увагу на обстановку й визначили, де відбувається подія та в яку пору року, якщо це можна встановити з деталей малюнка» [4, с.6]. «При розгляді основного малюнка треба формулювати питання так, щоб насамперед скерувати увагу дітей на центральні фігури малюнка» [5, с.6]. «Учитель за допомогою відповідних запитань розгортає зміст малюнка. Учитель звертає увагу на деталі обстановки, які допомагають встановити зміст» [5, с.7].

«Дбаючи за різноманітність у роботі, інколи перед тим, як розглядати малюнок, учитель може розповісти дітям оповіданнячко на тему малюнка. Наприклад, до малюнка на 6 сторінці можна розповісти: Толі сьогодні п'ять років. Прокинувся Толя вранці та зараз до свого столика. Він знав, що там на нього чекає іменинний подарунок. На столику стояв гарнесенький блискучий паровозик. Толя з радощів аж підстрибнув. Він же давно хотів мати такий паровозик. Увесь день Толя тішився своїм паровозиком. Везе його за ниточку й дає гудка: у-у-у. А сам усе озирається, як їде його паровозик.

Після такого оповіданнячка діти краще сприймуть малюнок, зацікавленість їх збільшиться й вчителю легше буде провести роботу з виділення звука» [4, с.12].

Найбільш доступними й не менш важливими наочними засобами Л. Дєполович вважає натуральні об'єкти в класі та під час екскурсій. Саме ці наочні засоби вона взяла за основу під час складання багатьох завдань до свого «Математичного задачника» [2], серед яких є, наприклад, такі: хто вміє трохи лічити, хай перелічить, скільки в цій кімнаті стін, скільки вікон, скільки дверей; покажіть передню стіну, задню стіну, праву та ліву стіну; що довше олівець чи ручка [2, с.6]; що вище: стіл чи стілець; порівняйте, хто з вас найвищий, а хто найнижчий [2, с.7]; назвіть ті речі, яких в класі по одній [2, с.9]; хай вийдуть на середину класу три хлопчики й три дівчинки. Скільки дітей стоїть поруч? Хай один сяде. Скільки залишилося? [2, с.22]; ставши обличчям до півдня, покажіть, у який бік від вас сонце сходить, у який заходить [2, с.25] тощо.

Таким чином, за допомогою пояснювально-ілюстративного методу учні виконують ту діяльність, яка необхідна для першого рівня засвоєння знань, – слухають, дивляться, пробують на дотик, маніпулюють предметами й знаннями, читають, спостерігають, співвідносять нову інформацію з раніше засвоєною й запам'ятовують. Проте, знання, отримані в результаті пояснювально-ілюстративного методу, не формують навичок і умінь користуватися цими знаннями. Для набуття учнями умінь, навичок та досягнення другого рівня засвоєння знань учитель за допомогою системи завдань організує багатократне повідомлення повідомлених ним знань і продемонстрованих способів діяльності. Учитель дає завдання, а учні їх виконують – розв'язують подібні задачі, приклади, здобувають навички в письмі тощо. Від того, наскільки важке завдання, від здібностей учня залежить, як довго. Скільки разів і з якими проміжками учень повинен повторювати роботу.

Отже, відтворення й повторення способу діяльності за завданнями вчителя є головною ознакою *репродуктивного методу навчання*. Цей метод передбачає організуючу, збуджуючу діяльність учня. Мова йде перш за все про вправи, тобто неодноразове повторення подібних дій. Л. Дєполович переконана, що в разі багаторазового повторення міцність знань може бути достатньо високою [5, с.13].

Проте, характерною рисою для обох розглянутих методів є те, що вони сприяють збагаченню учнів знаннями, уміннями й навичками, формуванню в них основних розумових операцій (аналіз, синтез і т.д.), але не гарантують розвитку творчих здібностей учнів, не дозволяють планомірно й цілеспрямовано формувати їх. Ця мета, на думку Л. Дєполович, досягається іншими методами. І першим серед них є проблемний виклад.

Суть *проблемного викладу* полягає в тому, що вчитель висуває, формулює проблему, сам її розв'язує, а учні спостерігають шлях розв'язання даної проблеми. У процесі розв'язання проблеми розкривається хід думки. Звичайно, даний навчальний метод більш доцільний для використання в старшій школі. Проте, Л. Дєполович рекомендує застосовувати його вже з перших днів навчання дитини в школі. Зокрема як проблему можна поставити саме письмо. У процесі розв'язання

даної проблеми вчитель демонструє учням як у процесі спрощення малюнків виходять літери й наскільки легше читати й писати не малюнками, а літерами. Л. Дєполович переконує, що «хто з вчителів захоче спробувати в добукварний період такий підхід до систематичного вивчення грамоти за букварем, той дуже полегшить процес читання та зробить його свідомим». Істинність знань, як і ефективність способів діяльності, адресованих школярам, необхідно не лише утверджувати, ілюструвати, але й доводити з метою прилучення їх до способів пошуку знань, формування переконаності в істинності отримуваних знань. Зазначені вище вправи відкривають просто й наочно секрет навчання [5, с.22]. Таким чином, за допомогою методу проблемного викладу учні отримують зразок культури розгортання пізнавальних дій.

Проте, найміцніші знання є ті, котрі дитина здобуває самостійно. Саме тому Л. Дєполович вважає вчителя лише помічником, який допомагає дитині здобувати знання, а *евристичний (частково-пошуковий) метод* одним з найефективніших [5, с.21]. Сутність даного методу заключається в тому, що вчитель організовує не повідомлення чи виклад знань, а пошук нових знань з допомогою різноманітних засобів. Учні під керівництвом учителя самостійно розмірковують, розв'язують пізнавальні завдання, створюють і розв'язують проблемні ситуації, аналізують, порівнюють, роблять висновки, в результаті чого в них формуються усвідомлені міцні знання. Користуючись цим методом Л. Дєполович радить використовувати різноманітні засоби – усне слово, дослід, натуральні об'єкти [2, с.140].

Головне в евристичному методі – спосіб організації пізнавальної діяльності учнів. Учень сприймає завдання, осмислює його умову, розв'язує частину завдань, актуалізуючи наявні знання, здійснює контроль і самоконтроль у процесі виконання завдань. Саме тому «Математичний задачник» Л. Дєполович насичений завданнями дослідницького характеру, таких як: обчисліть за скільки днів після підсипання під квочку яєць виведуться пташенята; знайдіть на ставку жаб'ячу ікру, поставте в класі, спостерігайте, коли виведуться пуголовки й т.п. [2, с.144].

Згідно організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності всі методи, що пропонує Л. Дєполович можна поділити на наступні: словесні, наочні та практичні.

Провідну роль в організації й здійсненні навчально-пізнавальної діяльності Л. Дєполович віддає *словесним методам* (розповідь, пояснення, бесіда, читання, переказування, діалог тощо).

Розповідь – це опис подій і предметів, жива й образна форма монологічного викладу інформації [7, с.169]. Л. Дєполович зауважує, що для того, щоб розповідь, як метод навчання, мала вплив на свідомість учня, вона повинна бути яскравою, емоційною, виразною, викликати в дитини почуття й враження. Методистка рекомендує молодим вчителям частіше вдаватися до емоційних розповідей. Це надасть різноманітності в роботі й діти краще сприйматимуть матеріал, їх зацікавленість зросте й вчителю легше буде проводити роботу в класі [4, с.12].

Найважливішими вимогами до мови вчителя, що розповідає, є правильність, емоційна виразність, точність і простота висловлення думки.

Пояснення – розкриття вчителем найсуттєвіших властивостей того, що вивчається, його внутрішньої структури, зв'язку з іншими об'єктами [7, с.169]. Пояснення створює в учнів зв'язне, логічно послідовне уявлення про закономірності розвитку природи й суспільства, поняття, мораль, етику, загальнолюдські цінності тощо. Л. Дєполович рекомендує під час пояснень при можливості максимально використовувати порівняння, адже саме в порівнянні діти помічають суттєві відмінності та зв'язки з іншими об'єктами. Завжди при порівнянні краще починати з відомого [4, с.23].

Бесіда – один з методів навчання й виховання, що використовується для організації розумової діяльності учнів [5, с.170]. Саме бесіду Л. Дєполович вважає найефективнішим словесним методом навчання, адже в процесі бесіди учні, відповідаючи на запитання вчителя, набувають нових знань про природу, суспільство, людину; них формуються поняття, уявлення, переконання, здійснюється розумовий розвиток. При цьому учні діляться своїм досвідом, висловлюють свої думки, беруть активну участь у розв'язанні різноманітних

навчальних завдань, формулюють власні висновки. Саме тому бесіду, як ефективний метод навчання, Л. Дєполович включила в загальну схему опрацювання сторінки букваря. Сама ж схема виглядає наступним чином:

1. Бєсїда, щоб скерувати думку дїтей на сюжет сторїнки.
2. Розгляд основного малюнка та встановлення змїсту його.
3. Розгляд другого нижчого малюнка та читання слова пїд ним.
4. Аналіз слова та вилучення лїтери, що подається з правого боку сторїнки поруч з другим малюнком.
5. Читання слова й тексту пїд основним малюнком.
6. Закрїплення слова й лїтери.
7. Ознайомлення з писаною лїтерою.
8. Завдання до дому [5, с.6].

Як бачимо, саме бєсїдї на уроцї методистка надає опорного значення. На думку Л. Дєполович, вступна бєсїда має завданням скерувати думку учня на сюжет сторїнки, тобто пїдвести учня до тїєї теми, яка розгортається в основному малюнку та в тексті, тобто актуалїзувати матерїал. Проте, Л. Дєполович застерїгає вчителїв вїд хибностї думки про те, що вступна бєсїда повинна якнайповнїше вичерпати певну тему. Бєсїда, на її думку, повинна бути стислою й тривати 5-7 хв. [5, с.6].

Бєсїду необхідно проводити в простїй зрозумїлїй дїтям формї. Вчитель має знайти тї слова, ту форму, яка була б не тїльки зрозумїла дїтям, а й викликала в них вїдповїднї емоцїї [4, с.26-27].

Дуже важливого значення в початковїй школї Л. Дєполович придїляє словесному методу *читання*. Причому, обраний текст вчитель початкової школи повинен спершу зачитувати сам. «Цє доцїльно робити з таких мїркувань: по-перше, учнї краще сприймуть змїст тексту, по-друге, чуючи щоразу читання вчителя, вони засвоюватимуть правильну їнтонацїю на роздїлових знаках, чїтку й роздїльну вимову кожного слова та їншї правила доброї технїки читання. Виробленню такої технїки в дїтей вчитель повинен придїляти якнайпильнїшу увагу з перших же крокїв навчання. Коли пїсля вчителя зачитують текст учнї, то вони читають лише по одному реченню, щоб дати змогу прочитати бїльшому числу дїтей. Для розвитку

техніки читання та кращого усвідомлення змісту, учні перечитують текст 2-3 рази. Але вже в другій частині букваря кожен учень зачитує певний абзац із 2-3 речень.

Після читання тексту вчитель дає дітям кілька запитань, щоб виявити, чи усвідомили діти зміст тексту. Потім один з учнів переказує текст» [5, с.8].

Таким чином, *переказуванню* як словесному методу навчання, особливо в початковій школі, Л. Дєполович надає теж вагомого значення. Вичерпавши окремими запитаннями зміст, наприклад, малюнка, «вчитель повинен синтезувати ці окремі моменти малюнка. Для цього він пропонує одному з учнів переказати весь зміст цього малюнка. Таке зв'язне переказування дуже сприяє розвитку усної мови, а тому доцільно повторювати його кілька разів» [5, с.7].

Діалог – розмова двох осіб. Дуже ефективний словесний метод, який на думку Л. Дєполович допомагає виявляти індивідуальність кожного з учнів, його нахили, інтереси, бажання, мрії [4, с.31].

І все ж, якими б ефективними й доцільними не були словесні методи, навчання не може бути успішним без використання *наочних методів* (ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження). На думку Л. Дєполович, наочність найбільше сприяє формуванню знань і умінь, розвитку мислення дітей. «Успішна робота за букварем неможлива без допоміжного приладдя» [4, с.9]. Для досягнення вагомих результатів навчання необхідно максимально *ілюструвати*. Саме тому всі її навчальні посібники максимально ілюстровані, а другим пунктом у схемі проробки сторінки свого букваря вона ставить розгляд основного малюнка та встановлення його змісту [5, с.6] з подальшою проробкою навчального матеріалу.

Вся робота на уроці в букварний період, за порадами Л. Дєполович, має ґрунтуватися навколо малюнків букваря, додаткових ілюстрацій, таблиць, картин тощо [4, с.26]. Методистка навіть рекомендує копіювати малюнки з букваря у великих розмірах, щоб використовувати їх на дошці [4, с.14]. Робота з малюнком, на її думку, становить органічну частину процесу навчання грамоти за букварем. Кожну сторінку букваря, від першої до останньої, діти починають з проробки малюнка. На першому етапі роботи проробка малюнка обмежується лише читанням малюнка. Діти розглядають малюнок і встановлюють його зміст за запитаннями

вчителя, але від себе нічого не додають [4, с.37]. Але згодом Л. Дєполович радить вводити елементи творчості при опрацюванні малюнка: діти від себе дають імена персонажам (якщо їх не дано в оповіданні), вкладають в уста персонажів ті чи інші слова. Ще пізніше діти можуть складати оповідання до малюнків, доповнюючи букварний текст. З приводу багатьох малюнків діти можуть розповісти аналогічний випадок з власного життя.

Малюнки, як правило, викликають жваву бесіду, безліч запитань з боку дітей і багато дають для загального розвитку дітей [4, с.38].

Не менш важливу роль для розвитку мислення дітей, формування знань та умінь відіграє наочний метод *демонстрації*. Л. Дєполович радить вчителю якомога частіше демонструвати учням прилади, технічні установки, модель в русі [5, с.18], проводити досліди [2, с.144].

Одним з основних важливих вмінь, яким обов'язково повинен володіти учень, Л. Дєполович вважала вміння самостійно здобувати знання. На її думку, значну допомогу в формуванні даного вміння відіграє наочний метод *самостійного спостереження*. Саме тому підручники Л. Дєполович насичені вправами та завданнями для самостійного спостереження, таких як: «встаньте раніше й подивіться, де саме сходить сонце й коли; ввечері простежте, де саме заходить сонце» [2, с.24], «пронумеруйте клітинки до семи, сонячні дні тижня лишть світлими, а похмурі – замалюйте» [2, с.30], «зробіть годівничку, простежте й запишіть скільки й яких пташок прилетить до неї» [2, с.89], «складіть календар погоди на весняний місяць, порівняйте його з осінніми місяцями», «простежте, як змінюється довжина весняного дня в порівнянні з осіннім», «простежте, які птахи повертаються до нас весною, запишіть в щоденник» [2, с.116], «проростіть рослину, скільки днів для цього треба» [2, с.144] тощо.

Далеко не останню роль відводить чернігівська методистка *практичним методам* навчання. На сторінках свого «Математичного задачника» Лідія Платонівна наполегливо привчає учнів перевіряти й застосовувати свої знання на практиці, використовувати навколишню дійсність і як джерело знань, і як галузь їх практичного використання [2, с.24, 43, 59, 66, 89, 116, 144, 145, 146, 157, 161]. Вона

вчить своїх вихованців як з підручного матеріалу можна виготовити метр, де і як використовувати його на практиці [2, с.43]; пояснення кубічного метра теж здійснює за допомогою практичного методу: радить вихованцям вдома зробити лозини завдовжки 1 м, зв'язати їх так, щоб утворився куб, скласти в цей кубічний метр дрова – вийде кубічний метр дров [2, с.66]; серед практичних завдань – виготовлення годинника, годівнички для птахів [2, с.43], терезів [2, с.144] та ін. Вся технологія виготовлення чітко розписана в підручнику.

Серед практичних методів навчання чільне місце звичайно посідають письмові вправи. «Добра техніка письма, як і всяка технічна навичка, досягається достатньою кількістю пророблених вправ. Окремі години каліграфії дають змогу вчителю приділити належну увагу тренуванню дітей у письмі елементів, літер і слів» [4, с.34].

Л. Деполович наголошує, що в справі вироблення доброго письма допомагають зразки каліграфічного письма. Такі зразки насамперед повинен давати вчитель на дошці, крім зразків у прописах та в букварі. «Дбаючи за каліграфічну якість письма, вчитель разом з тим повинен дбати й за свідоме письмо. З цією метою кожне слово й кожне речення треба докладно пророблювати перед тим, як писати його. При списуванні з букваря або прописів матеріал для списування учні повинні спочатку прочитати та звернути увагу на правопис.

Проробляючи букварну частину, учні списують з рукописного шрифту. Проробляючи післябукварну частину, можна давати списувати з друкованого шрифту й потроху привчати до письма по пам'яті окремих слів» [4, с.35].

Будь-які правила найкраще засвоюються на практиці. Тому, для закріплення правил правопису Л. Деполович рекомендує проводити такі вправи: а) зоровий попереджувальний диктант. Проводиться він так: учитель читає речення, запитує учнів про правопис окремих слів і сам пише речення на дошці. Учні читають речення. Учитель стирає його, і учні пишуть по пам'яті; б) слуховий диктант з попередженням. Учитель читає речення, учні пояснюють правопис і пишуть речення в зошити (на дошці не пише ніхто); в) списування з букваря або з читанки, пов'язане з певними завданнями. Наприклад, списати вірші й підкреслити слова з

м'яким знаком на кінці та в середині слова. Або списати уривок та виписати з нього спочатку односкладові слова, далі двохскладові, трьохскладові, нарешті, багатоскладові, якщо вони є [6, с.38-43].

Належну увагу Лідія Платонівна рекомендує приділяти письмовим вправам і на математиці.

Дуже важливого значення надає чернігівська методистка *методам самостійної роботи* як на уроці так і поза школою. На її думку, з перших днів перебування в школі дітей варто призвичаювати до самостійного виконання поза школою певних простеньких завдань, щоб закріпити матеріал, опрацьований у школі. А щоб у дитини був якийсь стимул до повторення того, що опрацьовано в класі, вона радить урізноманітнювати форми домашніх завдань. Наприклад: «Доручається учневі пояснити батькові, матері, братові чи сестрі малюнки на такій от сторінці». Дитина вважатиме за свій обов'язок виконати таке доручення вчителя й охоче виконає його. При цьому Л. Дєполович наголошує, що завдання треба давати невеличкі, щоб не перевтомлювати дітей [5, с.12].

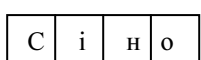
Таким чином, всі дидактичні методи Л. Дєполович можна об'єднати в три великі групи: *репродуктивні*, що передбачають використання словесних, наочних і практичних методів, *проблемно-пошукові*, що використовуються в проблемному навчанні та *методи самостійної роботи*, що передбачають самостійну роботу учнів при використанні найрізноманітніших видів навчальної діяльності.

Досить ефективним і цікавим для дітей (особливо початкової школи) Л. Дєполович вважає використання вчителем наступних методів навчання:

1. Метод порівняння. Наприклад, даний метод можна використовувати, щоб навчити дітей читати сполучення «я» з приголосними. Для цього вчитель ставить на дошці слова «Лена» та «Женя». Слова поділяються на склади «на» та «ня», на цьому прикладі, встановивши звукову та графічну різницю між твердим і відповідним м'яким сполученням, діти конкретно ознайомляться з вимовою сполучення «я» з приголосним «н» [5, с.67].
2. Опорна графосхема. Даний метод допомагає створити певні образи, які допомагають дітям краще та швидше запам'ятати певні об'єкти, правила

тощо. Наприклад, графосхема на запам'ятання місяців: на запитання, «як звати цих братів», - бажано розграфити половину сторінки зошиту на 12 клітиночок і в кожній клітинці намалювати найхарактерніше, що відбувається в цей місяць (квіти, трава, гусінь, цвіт липи, серпи в житі, жовтий лист, листя на землі й т.д.), і в зв'язку з цим з'ясувати, чому саме місяці мають такі назви [5, с.74].

3. Розваги, ребуси. Вони розвивають логічне мислення, увагу, уяву дітей, викликають інтерес до навчання. Наприклад, написати «суха трава» в чотирьох клітинках.

(сова)

(Ваня)

[5, с.75].

4. Метод гри. Гра має значний вплив на активізацію пізнавальної діяльності та процес навчання школярів. Наприклад, для закріплення слів Л. Деполович рекомендує гру «Лото»: на столі учителя знаходяться картки з словами. Один учень читає по черзі ці слова. Всі учні шукають прочитане слово й накривають квадратом з відповідним малюнком. Виграє той, хто першим накріє всі прочитані слова.

Гра «Склади»: усім дітям роздаються на руки картки з різними складами, кожному по одній. Один учень виходить на середину класу, повертає до товаришів свою картку й голосно промовляє той склад, що на ній, наприклад, «*та*». Той із дітей, хто має на руках такий склад, що може разом із проказаним складом утворити слово, підбігає й підставляє свій склад із правого чи з лівого боку. Коли, наприклад, хто має склад «*то*», він підбігає й підставляє свій склад із правого боку. Клас хором читає: «*тато*». Тоді перший учень сідає, а той, хто утворив слово, промовляє свій склад «*то*». Гра продовжується [5, с.43].

4. Метод драматизації. Активізує пізнавальну діяльність, розвиває творчі здібності, тренує пам'ять, формує уяву дітей тощо. Л. Деполович рекомендує застосовувати даний метод, наприклад, драматизувати казку «Котик та Півник» [5, с.75].

3. Засоби навчання за Л. Дєполович

Засіб навчання – це матеріальний або ідеальний об’єкт, який «розміщено» між учителем та учнем і використовується для засвоєння знань, формування досвіду пізнавальної та практичної діяльності. Засіб навчання суттєво впливає на якість знань учнів, їх розумовий розвиток та професійне становлення [7, с.183].

У сучасній школі використовуються найрізноманітніші засоби навчання – від звичайних об’єктів навколишнього середовища до комп’ютерів та інтерактивних дошок.

Які ж засоби навчання вважала ефективними в 20-30-х роках ХХ століття педагог Л. Дєполович?

По-перше, об’єкти навколишнього середовища. На думку Л. Дєполович це найдоступніші засоби навчання. Саме тому розробляючи завдання з математики, вона радить вчителям «використовувати не книжковий матеріал, а ті числа, що самі діти знаходять в життєвому оточенні» [2, с.3]. За цим же принципом побудований і її «Математичний задачник» [2], серед завдань якого переважають наступні: «порівняйте, хто з вас найвищий, а хто найнижчий» [2, с.7], «назвіть ті речі, яких у класі по одній» [2, с.9], «перелічіть скільки в класі вікон і запишіть крапками» [2, с.12], «зробіть колекцію з осіннього листя різних кольорів. Запишіть це крапками як завжди» [2, с.25], «обміряйте ваші вікна та обчисліть, скільки метрів паперової стрічки треба нарізати, щоб заклеїти кожне вікно на зиму» [2, с.59], «виміряйте товщину снігу в різних місцях» [2, с.89], «покладіть на стіл насіннячко – хай воно буде коником. Притисніть його так, щоб воно стрибнуло. Виміряйте лінійкою, на скільки сантиметрів воно стрибне. Подумайте, як гратися у коника удвох» [2, с.104], «розкладіть 20 зернят по цих клітинках так, щоб у кожній з них лежало однакове число зернят. Скільки зернят ви покладете в кожну клітинку?» [2, с.124] тощо. Крім цього «Математичний задачник» насичений завданнями спостережливого характеру за об’єктами навколишнього середовища, що включають спостереження за природними явищами [2, с.24], за погодою [2, с.37], за птахами [2, с.89], за рослинами [2, с.140], за тваринами [2, с.144] та ін.

Л. Деполович радить використовувати об'єкти навколишнього середовища й під час вивчення інших навчальних предметів, зокрема на уроках грамоти вона рекомендує вчителям під час технічних процедур «використовувати всякий даний живий випадок, оточення, ситуацію. Коли, скажімо, йому треба виділити склад «ля», – він має крім даних процедур (посібника) використати ім'я свої учнів: «Оля», «Галя», «Толя». При цьому він повинен сконцентрувати увагу учнів на нових словах та звуках, що введені на новій сторінці, і всіма можливими способами з'єднувати їх з тими елементами, що вже знайомі учням» [2, с.50].

По-друге, підручники, навчальні посібники та їх технічні процедури. Свої підручники та навчальні посібники, які самі собою є засобами навчання, Л. Деполович намагалась максимально наситити додатковими засобами: малюнками, схемами, різноманітними технічними процедурами. Зокрема, в «Робітній книжці для першого року навчання» [3] вона спеціально передбачила додаткові технічні процедури для учнів, які радила вчителям вирізати з усіх примірників перед тим, як роздати книги учням і наклеїти на цупкий папір. Технічні процедури являли собою чотири аркуші з малюнками, словами та літерами [додаток], які вона радила «видавати дітям порціями, частинами, в порядку пророблення кожної сторінки книги». У технічних процедурах давалось два шрифти: ширший і вужчий. Коли треба виділити новий склад або звук, слід брати вужчий шрифт. Що саме варто робити вчителю з технічними процедурами було написано на звороті кожної сторінки процедур. Проте дані вказівки та пам'ятки автор рекомендувала доповнювати й комбінувати самому вчителю. Картки зі складами Л. Деполович радила давати дітям тільки після попереднього аналізу даного слова, щоб діти твердо знали, що даний склад є частиною відомого вже їм слова. А коли діти складатимуть зі складів або літер нові слова, слід скласти з ними цілу фразу, а іноді й сцену, щоб потребу в новому слові було обґрунтовано [2, с.50].

По-третє, графічні засоби (картини, малюнки, схеми тощо). Вся робота на уроці в букварний період, за порадами Л. Деполович, має ґрунтуватися навколо малюнків букваря, додаткових ілюстрацій, таблиць, картин тощо [4, с.26]. Методистка навіть рекомендує копіювати малюнки з букваря у великих розмірах,

щоб використовувати їх на дошці [4, с.14]. Малюнки, як правило, викликають жваву бесіду, безліч запитань з боку дітей і багато дають для загального розвитку дітей [4, с.38]. Саме тому підручники Л. Дєполович максимально насичені малюнками, схемами та таблицями. Так, у «Математичному задачнику» вміщено таблицю додавання [2, с.173], таблицю віднімання [2, с.174], таблицю множення [2, с.175], таблицю ділення [2, с.176], таблицю мір часу, довжини та ваги [2, с.177], таблиця «Хто скільки років може прожити», «Скільки харчу потребує щодня худоба», «Хто скільки яєць знесе за рік», «Скільки зернят якого насіння припадає на один грам» [2, с.178] та ін.

По-четверте, прилади й засоби для демонстрації, рухоме приладдя. Л. Дєполович наголошує, що приступаючи до навчання грамоти, вчитель повинен мати в своєму розпорядженні хоча б найелементарніше рухоме приладдя, таке як: 1) розрізна абетка великого розміру, 2) картки з цілими словами, 3) картки з малюнками, 4) картки зі складами, 5) лото та ін.

Вона радить разом із розрізною абеткою, особливо на початковій стадії навчання грамоти, вживати й картки з цілими словами: по-перше, вони одразу дають дітям зорове враження цілого слова, а по-друге вони набагато зручніші для технічного оперування [5, с.5].

По-п'яте, приміщення школи та навчальної кімнати.

Л. Дєполович глибоко переконана, що саме приміщення школи та класної кімнати, те наскільки вони чисті й затишно оформлені відіграє далеко не останню роль. Це є теж своєрідний засіб навчання. Адже не дарма в народі кажуть: «Стіни теж виховують». Тому методистка в своїх педагогічних записках спиняється на вимогах до зовнішнього вигляду й внутрішнього оформлення школи, класної кімнати. Вона рекомендує створювати у шкільному приміщенні та в класах умови для збудження й підтримки світлого й радісного почуття, і вважає, що найкраще цьому сприяють квіти [5, с.16].

По-шосте, меблі та класна дошка тощо.

Однією з основних умов, без якої неможливо набути добру техніку письма, Лідія Платонівна вважає відповідну зросту учня парту. Не менш важливою є поза

сидіння учня під час письма та «правильне орудування зряддям письма» (правильне положення зошита й тримання пера). «За всім цим учитель повинен стежити, пам'ятаючи, що при порушенні цих умов учні не тільки не набудуть доброї техніки письма, а від неправильного сидіння при письмі вони можуть набути специфічні шкільні хвороби» [4, с.34]. Тому, «посадка при письмі, – зауважує Л. Дєполович, – повинна бути спокійна, не напружена, ноги під прямим кутом, ступнями необхідно обпертися в підлогу, обидва лікті на столі, підтягнуті до боків, щоб не лежати, плечі на одному рівні, не спиратися грудьми на парту, не схилити низько голову. Ліва рука знизу підтримує зошит, який повинен бути не ближче 30см до очей» [5, с.10].

Дуже важливим засобом навчання Л. Дєполович вважає класну дошку, адже демонстрування на класній дошці більшою мірою гарантує активну участь в роботі всього колективу учнів [5, с.8].

4. Організаційні форми навчання як педагогічна спадщина Л. Дєполович

Проте, успіх навчально-виховної роботи значною мірою залежить не лише від використання в ній тих чи інших методів, але й від організаційних форм цієї роботи. У свою чергу, ці форми визначаються метою й завданнями навчання, кількістю учнів, характерними особливостями окремих навчальних предметів, місцем і часом навчання учнів, забезпеченістю школи навчальними посібниками тощо.

Таким чином, вибір організаційних форм, як і методів навчання, залежить від багатьох факторів. Однак, якщо методи навчання дають відповідь на питання як навчати в певних умовах, то форми, обумовлюючи організаційний аспект навчальної роботи, визначають, яким чином повинна бути організована ця робота з урахуванням того, хто, де, коли та з якою метою навчається.

Дискусії навколо проблеми форм організації навчального процесу в школі не стихають на сторінках педагогічної літератури. І це не випадково чіткого означення в педагогічній науці понять «форма організації навчання» або «організаційні форми навчання», як і поняття «форми навчальної роботи» як педагогічних категорій поки що немає. Як відзначав І.Ф. Харламов, «на жаль поняття це не має в дидактиці

досить чіткого визначення», і що «багато вчених уникають цього питання й обмежуються щоденним уявленням про суть даної категорії» [7, с.19].

Лідія Дєполович під терміном «форма навчання» розуміла класно-урочну та інші системи навчання: урок, екскурсію, практичні заняття [4, с.7], домашнє завдання [5, с.12]. Особливого значення приділяла вона формі організації навчальної діяльності учнів на уроці, виділяючи при цьому фронтальну, групову та індивідуальну організацію навчання. Для початкової ланки оптимальною формою організації навчальної діяльності учнів на уроці методистка вважала фронтальну, яка забезпечує можливість вчителю працювати з усім класом одночасно, спілкуватися з учнями безпосередньо в процесі своєї розповіді, пояснення, залучати школярів до обговорення конкретних питань тощо. Адже це сприяє встановленню особливо довірливих відносин і спілкуванню між учителем та учнями, а також учнів між собою, виховує в дітей почуття колективізму, дозволяє вчити школярів міркувати й знаходити помилки в міркуваннях своїх товаришів [6, с.23].

Проте, фронтальна форма роботи є ефективною тоді коли діти мають хоча б приблизно однакову підготовку. Якщо ж діти мають різну підготовку або здібності, Л. Дєполович радила організувати групову роботу. «Якщо в групі неписьмених є учні, які вже знають приблизно 10 – 15 букв і вміють читати по складах короткі слова з цих букв, таких учнів треба виділити в окрему підгрупу й частково працювати з ними окремо (якщо учень уміє називати хоч і всі букви, але не вміє сполучати їх у склади й слова, такого учня треба віднести до зовсім неписьмених). Насамперед треба виявити які букви знають учні. Можливо вони знають букви не в тому порядку, в якому вони подаються в букварі. Якщо учні знають букви на перших сторінках букваря, ці сторінки слід проминути й почати роботу з тієї сторінки, на якій зустрічається перша невідома учням буква. Якщо учні знають друковані букви, а писати їх не вміють, або пишуть тільки деякі з них, письмо треба починати з першої невідомої учням рукописної букви за букварем» [6, с.26 - 27]. Саме шляхом організації групової роботи на уроці в такому випадку, на думку Л. Дєполович, можна буде уникнути ситуації, коли більш підготовленим учням стане не цікаво в школі з перших же днів тому, що вони вже знають частину матеріалу, а

непідготовлені учні відчуватимуть дискомфорт від того, що вони не знають того, що інші вже знають.

Проте, працюючи окремо з кожною підгрупою, треба знаходити й спільні моменти в заняттях, коли весь колектив об'єднується й працює разом. Л. Дєполович називає наступні моменти: по-перше, бесіди на тему, якій присвячена певна сторінка букваря, особливо, якщо ця бесіда має виховне або освітнє значення; по-друге, напівписемних слід привчати до розкладання слів на склади й звуки, бо учні, що навчилися читати самостійно, не робили такого аналізу слів, і це створить для них ускладнення в подальшій роботі, особливо на письмі; третім моментом для об'єднання підгруп може бути спільне вивчення деяких рукописних букв [6, с.27].

Ефективною формою навчальної роботи учнів на уроці Л. Дєполович називала індивідуальну форму, а одним з найефективніших шляхів її реалізації вона вважала диференційовані індивідуальні завдання. Для слабших учнів вона радила підбирати завдання легшої складності, а більш підготовленим учням задавати складніші завдання. Саме така організація навчальної роботи учнів на уроці дає можливість кожному школяреві в відповідності зі своїми можливостями й здібностями постійно, але неухильно поглиблювати й зміцнювати знання, виробляти необхідні вміння, навички й досвід, формувати в собі потребу до самоосвіти.

Якщо учитель не виявлятиме власної творчої ініціативи та винахідливості щодо форм вправ і дидактичного матеріалу, то навчання стане нудним заняттям для учнів і це неминуче приведе до відставання у навчанні. Саме тому, Лідія Платонівна рекомендує час від часу проводити уроки в формі гри, яка завжди цікавить дітей [4, с.32].

Для допомоги вчителям початкової школи вона розробила низку ігрових форм роботи на уроці. Наведемо декілька з них.

Дуже корисна гра в складання різних слів з літер даного слова. Мета гри – дати вправи в звуковому аналізі слів та вправи в читанні. Завдання гри – дібрати якнайбільше слів, що складаються з літер даного від учителя слова. Кожна з даних літер може повторюватись у слові кілька разів, аби тільки не було літер, що не входять у склад даного слова. Гру проводять так. Учитель складає на дошці якесь

слово, наприклад, слово *масло*. Діти добирають слова, що складаються з таких звуків, які є у слові *масло*. Хто добере слово, піднімає руку. Вчитель викликає до дошки. Учень складає слово з азбуки. Клас читає складене слово й контролює – чи правильно дібране слово. Так учні один по одному виходять й складають слова на дошці, а клас читає ці слова. Від слова *масло* можна утворити такі слова: *мама, Алла, оса, лом, сало, сам, сама, мала, мало, смола, солома* [4, с.32 - 33].

Гра в поняття. Треба виготувати п'ять карток із загальними назвами: тварини, птахи, риби, комахи, дерева. До кожної такої картки виготувати приблизно вісім карток з видовими назвами. Гра проводиться так. Картки з видовими назвами роздаються дітям на руки (кожному по одній). Картки з загальними назвами кладуться на столі. Учитель ставить на дошку картку з загальною назвою, наприклад, *дерева*. Учні, що мають картки з назвами дерев, виходять, стають уряд і повертають свої картки до класу. Клас хором читає кожну назву. Учні сідають. Учитель ставить на дошку картку із іншою загальною назвою. Виходять учні, що мають картки з відповідними видовими назвами. Клас щоразу хором читає й контролює. Якщо хтось вийде з картокою, яка не відповідає загальній назві, клас констатує помилку [4, с.37].

Математична гра «Каштани». Один учень бере картку з написаною цифрою, а решта дітей беруть у руки певну кількість каштанів. Вправа супроводжується розставленням крапок і записом чисел [2, с.27].

Крім детально зазначених вище, Л. Дєполович пропонує й інші: гра в складі [4, с.32], гра в крамницю [4, с.50], математична гра «Коник» [2, с.104] і т.д.

Щоб у дітей був стимул до роботи Л.Дєполович радить проводити на уроках змагання. Наприклад, змагання між колонами. (Парти в класі стоять колонами. Змагання проводиться між групами учнів, що сидять у кожній колоні. У такому разі вільну частину дошки поділяють на стільки граф, скільки в класі колон. Щоразу, як учень виконає певне завдання, у відповідній графі ставлять цифру). По закінченню змагання підраховують кількість відмічених учнів у кожній графі. Яка колона набрала найбільше цифр, та й виграла змагання [4, с.33].

Важливим елементом кожного уроку Л. Деполович вважає закріплення проробленого матеріалу. До цієї роботи вчитель має підходити з особливою творчістю, адже наприкінці уроку учні вже дещо стомлені й увага їх розсіяна. Тому «вчитель має дбати про те, щоб надати тренувальним вправам різноманітності, зробити їх цікавими для дітей, щоб не перетворити їх на ті сухі, механічні вправи, які застосовувала для тренажу стара школа. Не слід обмежуватися лише запровадженням тих вправ, що їх зразки ми подаємо. Вчитель повинен утворювати нові варіації, винаходити нові ігри, маючи на увазі, що й усі ті ігри, які ми тут подаємо (крім гри в лото) не запозичені десь із літератури, а є лише продуктами винахідливості рядового масовика вчителя. Під час проведення таких вправ, як і взагалі при всякій роботі, вчитель повинен якнайпильніше стежити, щоб жоден учень не залишився пасивним. Треба щоразу залучати всіх учнів. Коли один з учнів індивідуально виконує якесь завдання вчителя, наприклад, набирає слово з літер чи речення з карток, весь клас мусить контролювати його роботу. Він реагує на помилку учня піднесенням рук, стверджує правильність виконання завдання хоромим перечитуванням набраного слова чи речення і т. ін.» [5, с.9].

Щоб процес навчання зробити максимально цікавим, Л. Деполович радить урізноманітнювати не лише форми навчання та викладу матеріалу, а й дидактичний матеріал [4, с.32]. Саме тому її підручники й навчальні посібники містять чимало приказок, прислів'їв, загадок, задач-жартів. Наприклад, на одній із сторінок «Математичного задачника» знаходимо такі задачі-жарти:

1. Сидить три коти, проти кожного кота по два коти. Скільки всіх котів?
2. Бігли свині: дві попереду двох, одна поміж двох та одна позаду двох. Скільки всіх свиней?
3. Ішов селянин до міста й зустрів трьох земляків. Скільки селян пішло до міста?

У кінці сторінки – підказка: станьте спочатку так, як сиділи коти, потім так, як бігли свині [2, с.16].

Таким чином, Лідія Деполович однією з перших в історії української школи запропонувала й обґрунтувала розвивальний метод навчання, який передбачає

проведення занять у формі діалогу та орієнтований на активність і свідомість учнів. Цей метод привчає учнів мислити, самостійно знаходити істину. Щоб знання учнів були ґрунтовними, педагог радила частіше звертатися до вже вивченого, повторювати пройдене. Міцному засвоєнню знань сприяє також свідоме засвоєння учнями навчального матеріалу, що матиме успішний, виховуючий характер. Ідеї розвивального навчання є стрижневими у навчально-методичних працях Л. Дєполович. У її підручниках та навчально-методичних посібниках пропонуються різноманітні за змістом та рівнем складності завдання для розвитку мислення й мовлення школярів [2, 4, 5, 6].

Чимало уваги приділяла Л. Дєполович *збереженню здоров'я дітей*. Вона рекомендує вчителям постійно нагадувати дітям як правильно тримати перо й зошит при письмі, звертати увагу на правильну позу сидіння. А для тренування легень учнів радила використовувати так звані «кричалки».

Приділяючи важливого значення здоров'ю дітей, Лідія Платонівна рекомендує обов'язково виділяти на уроці 2 – 3 хвилини на проведення фізкультхвилинок.

Це безперечно були сміливі й передові ідеї для того часу. Більше того, вони не втратили актуальності й в сьогоденні.

Уроки Л. Дєполович – це яскрава демонстрація розвитку творчих здібностей дитини. Педагога по праву можна назвати «імпресіоністом», бо її методика була побудована на використанні емоцій, творчої атмосфери у класі, розвитку інтуїції.

На сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та практики особливої ваги набувають проблеми удосконалення методів навчання як шляхом поновлення методичних надбань новими методами та прийомами навчання, так і за рахунок модернізації традиційних методів.

Проаналізувавши погляди педагогів сучасності з проблем індивідуалізації процесу навчання, диференційованого та особистісно орієнтованого підходів до навчання, ігрової діяльності на уроці, необхідності збереження та зміцнення здоров'я дітей та ефективності використання міжпредметних зв'язків у навчанні та вихованні, про важливість яких говорила ще в 30-х роках ХХ століття Л. Дєполович, можна зробити такі висновки:

1. Завдання сучасного вчителя полягає у розвитку творчого потенціалу учнів на кожному уроці. Вчитель повинен сприяти пробудженню інтересу до пізнання, розвивати вміння та навички самостійно працювати, творчо ставитися до виконання завдання.
2. Одне з основних положень сучасної психолого-педагогічної науки полягає в тому, що вдосконалення процесу формування й розвитку особистості можливо лише за умови здійснення особистісно-орієнтованого навчання, при якому освітній процес стає для учня особистісно значущим.
3. Досить ефективним методом взаємодії вчителя та учнів на уроці є використання навчальних ігор, що відіграють одночасно навчальну, розвиваючу та виховну функції, мають велике значення для духовного, емоційного, інтелектуального розвитку дитини та дитячої фантазії.
4. Проблеми, пов'язані зі здоров'ям учнів, вимагають від освітян пошуку нових соціальних і педагогічних підходів, які б сприяли збереженню та зміцненню здоров'я дітей, формували у них навички здорового способу життя. Тому пріоритетним завданням сучасної освіти повинно стати виховання дитини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих як до найвищої цінності, формування у школярів свідомої мотивації здорового способу життя.
5. Актуальність міжпредметних зв'язків у шкільному навчанні теж очевидна. Вона обумовлена сучасним рівнем розвитку науки, на якому яскраво виражена інтеграція суспільних і технічних знань. Однак основна задача навчального процесу складається ще і в тому, щоб навчити учнів використовувати теоретичні положення, що вивчаються для аналізу й пояснення реальних об'єктів і явищ, для вирішення практичних задач, з якими вони зустрічаються, тобто навчити використовувати теорію як метод пізнання для аналізу реальних явищ і вирішення практичних проблем. Саме в цьому й заключається здійснення зв'язку теорії з практикою.

5. Практичне впровадження педагогічних ідей Л. Деполович в умовах сучасної школи (з досвіду роботи вчителів початкової школи Куликівщини)

5.1. Ігрова діяльність учнів у початковій школі

(з досвіду роботи Шемендюк Т.А., вчителя-методиста початкових класів Гorbівської ЗОШ I-III ступенів)

«Учитель повинен зацікавити дітей грою, щоб вони не думали, що на них чекає сама лише суха учоба» (Л. Деполович)

Сьогодення потребує від людини не тільки певної суми знань, умінь і навичок, а, що важливіше, вміння самостійно здобувати й використовувати на практиці нові знання, вміння співпрацювати, спілкуватися, адаптуватися до нових обставин, знаходити шляхи вирішення життєвих проблем. Тобто основною метою стає максимальний розвиток компетентності особистості щодо самоосвіти й самовдосконалення й виховання постійної потреби до цього.

Звичайно, досягти цієї мети шляхом використання традиційних форм та методів організації навчальної діяльності неможливо. Вирішенню цієї проблеми значною мірою сприяє впровадження у навчально-виховний процес активних методів навчання, серед яких повідну роль відіграють навчальні ігри, які дають учням змогу формувати знання шляхом інтенсивної самостійної пізнавальної діяльності й, разом з тим, сприяють розвитку індивідуальних творчих здібностей.

Велику увагу навчальним іграм приділяла свого часу Лідія Платонівна Деполович.

Усі діти без винятку полюбляють мандрувати в ліс і на ставок, у гори та в незнайомі міста, “злітати” подумки до зірок, уявляти себе у таємничому підземному царстві. Найкраще це робити, звісно, у грі.

Та гра – це не тільки забава, а водночас і весела школа життя. Вона дарує дітям радість і захоплення, пробуджує у душі кожного з них добрі почуття, роздмухує вогник дитячої думки і творчості. Вона дає змогу привернути увагу й тривалий час

підтримувати інтерес до тих важливих і складних завдань, на яких у звичайних умовах зосередити увагу не завжди вдається.

Одноманітне розв'язування завдань на уроках стомлює дітей, виникає байдужість до вивчення предмета. Проте розв'язання цих самих завдань у процесі гри стає для дітей вже цікавою діяльністю через конкретність поставленої мети – в кожного виникає бажання перемогти, не відстати від товаришів, не підвести їх, показати всьому класу, що він вміє, що він знає.

У процесі проведення ігор у багатьох учнів підвищується інтерес до навчального предмету. Навіть пасивні на уроках діти хочуть вступити в гру. Ігри повніше реалізують підготовку учнів до практичної діяльності, привчають до колективних форм роботи. В учнів виробляється звичка зосереджуватись, самостійно думати, спостерігати, бути кмітливими.

Навчальні ігри поєднують елементи навчання з радісною для дітей ігровою діяльністю.

Дидактичні ігри, на відміну від розважальних, мають певні істотні ознаки і свою стійку структуру, до якої входять такі компоненти:

- ігрова задумка,
- правила гри,
- самі ігрові дії,
- дидактичні завдання,
- обладнання гри,
- результат гри.

За характером ігрових дій дидактичні ігри розподіляються на:

- ігри – подорожі;
- ігри – доручення;
- ігри – загадки;
- ігри – бесіди;
- ігри – змагання тощо.

Дидактичні ігри можуть бути організовані суто в словесній формі (ігри – загадки, завдання), у сполученні слів та друкованого матеріалу (ігровий реквізит), за допомогою слів та практичних дій. У творчих сюжетно – рольових іграх можна одночасно використовувати і слова, і іграшки, і практичні дії.

Надзвичайно важливу роль у грі відіграють правила. Це організаційний елемент, засіб керування грою.

Загальні правила для гравців можна сформулювати так:

- Уважно слухай і запам'ятовуй хід гри.
- Дотримуйся своєї черги, не заважай товаришам.
- Не хитруй.
- Чесно визнай свою помилку, якщо товариші довели, що ти неправий.
- Не сердься, коли програєш сам.
- Якщо виграв, радій, але не зазнавайся.

Щоб ігрова діяльність на уроці проходила ефективно й давала бажані результати, необхідно дотримуватися таких вимог:

- Готовність учнів до участі в грі.
- Забезпечення кожного учня необхідним дидактичним матеріалом.
- Чітка постановка завдання гри.
- Пояснення гри – зрозуміле, чітке.
- Дії учнів слід контролювати, своєчасно виправляти, спрямовувати, оцінювати.
- Не можна допускати приниження гідності дитини.

Кожний урок можна розпочинати по-різному.

У гості до учнів приходять казкові герої зі своїми завданнями:

“ Продовж рахунок ”

“ Склади слово ”

“ Назви одним словом ”

“ Перестав усе як треба ”

- **Мовні ігри. Одна з букв зайва. Знайди її.**

(Склавши з цих букв два слова ПЕС і ВЕДМЕДИК, знайдемо зайву букву А).

- **Слово розсипалося**

Котик йшов – хвостом махнув –

Та й розсипав літери.

Ти ж хуленько їх збери.

Якщо правильно розставиш –

Слово швидко прочитаєш.

- **«Піжмурки» зі словами**

Прочитай і знайди відповіді у виділених словах.

1. Яку квітку бачив хлопчик, коли лежав у *гамаку*? (*мак*)

2. Що їв *касир* під час обідньої перерви? (*сир*)

3. Як називається водойма, де купається влітку *Марічка*? (*річка*)

4. Який спортивний заклад спорудили на *пустирі*? (*тир*)

- **Хто більше збере ягід?**

Зміст гри. На картках із зображенням ягід на зворотній стороні написані завдання. Учні, обчислюючи їх, записують відповіді на дошці, а картки складають на купку. Коли всі завдання виконані, перевіряється правильність їх обчислень і підводиться підсумок: у кого більше зібрано ягід, той і переможець.

- **Допиши літери, які ненароком склювали птахи**

- **Відгадай казку**

Ми в чарівний ліс підем,

Казку в лісі ми знайдем.

Кругом себе повернись,

Казко, де ти? Нам з'явись! (*Відгадують за ілюстраціями*)

- **Ребуси**

- **Плутанки** (*Хто з якого яєчка вилупився? Хто в якому будиночку живе? Де чия шапка?*)

- **Цікавий рахунок**

- **Кросворди**

- **Цікаві задачі**

1. Два хлопчики зустрілися біля дверей і ніяк не можуть розійтися. Хто з них повинен дати дорогу, якщо відомо, що одному з них 5 років, а другому — 7? *(Дає дорогу той, хто вихованіший).*

2. Якою рукою зручніше розмішувати цукор у склянці? *(Зручніше це робити ложкою).*

3. Яку пташку нагадує поганий співак? *(Півня).*

- **Математичні фокуси**

1. Задумайте число від 1 до 5. Додайте 9, поділіть на 2, відніміть задумане число. *(Одержите 5).*

2. Задумайте число від 1 до 4. Додайте стільки ж, додайте 12, поділіть пополам, відніміть задумане. *(Одержите 6).*

- **Анаграми**

Насос колеса накачає,

Сосна гілками колихає.

Ніжка з стільчика зламалась,

Жінка з діточками гралась.

- **Шаради**

Перший склад –

Ми визначаєм,

Скільки років у людей,

Другий – будемо гукати,

Поганяючи коней;

А як разом прочитати –

В стіні є, у кожній хаті. *(Вікно)*

Мій перший склад –

Миліш за все на світі.

А другий – вказує на все.

А разом люблять всі його:

Дорослі й діти,

Бо всім воно тепло несе. *(Сонце)*

- **Метаграми**

З “н” частина я доби,

З “п” я грию щозими,

З “р” предметом стану я –

От вам загадка моя. (*Ніч – ніч – річ*)

З “г” – написане стираю,

З “с” – книжки в собі тримаю. (*Гумка – сумка*)

- **Загадки**

Сіреньке, маленьке, хоч якого kota з місця стягне. (*Мишка*)

Виводить букви і слова

Ота цікава штучка,

В руці виблискує здаля,

Нова гарненька... (*Ручка*)

- **Філворд**

Моя...(*хата*) скраю. ...(*Тиха*) вода греблю рве. Кожна ...(*жаба*) своє болото хвалить.

- **Віршовані задачі**

На полиці вісім книг.

Толя зняв одну із них.

Хто тепер сказати б міг.

Скільки на полиці книг? (7)

Три веселі киці

Грались на травиці.

Рижик теж до них прибіг.

Скільки кошенят усіх? (4)

- **Використання комп'ютера у грі.**

Ваня – першокласник. Допоможи йому зібратися до школи.

Поклади до портфеля речі, котрі потрібні йому на уроці. *(Якщо предмет вибрано вірно, він потрапляє до портфеля Вані натисканням миші, а якщо допущено помилку, предмет залишається поза портфеликом).*

Усі мої рецепти боротьби з нудьгою на уроці направлені на підвищення навчальної мотивації учнів, створенню атмосфери співтворчості і співпраці, взаємної довіри між учнем і вчителем, коли вони виступають як рівноправні ділові партнери. Наслідком цього є також зниження в учнів почуття тривожності перед уроком і під час нього; складаються комфортні, але водночас і вимогливі умови; підвищується успішність.

І, звичайно ж, наше завдання у молодшій школі – захопити, а не розважити, навчити, а не нашкодити.

Зрозуміло, що підготовка уроку-гри потребує значно більше часу, ніж підготовка до звичайного уроку. Але педагогічний результат такого заняття буде значно більшим. А винагородою за зусилля та затрачений на підготовку час стануть сяючі очі дітей, міцні знання, прагнення нових відкриттів та позитивний настрій і вчителя, і учнів.

5.2 Диференційоване навчання на уроках математики в початкових класах в світлі ідей Л. Деполович

(з досвіду роботи Мороз О.С., вчителя початкових класів

Жуківської ЗОШ I – II ступенів)

Математика – це не зібрання догм, рецептів, формул і правил. Це спосіб мислення і дій. Якою ж має бути математика в початковій школі?

Математика повинна бути такою, щоб кожним своїм розділом вона сприяла становленню математичного способу мислення. Таке мислення набагато цінніше, ніж будь-яка сума фактичних математичних знань.

Учні початкових класів сприймають математичні ідеї інакше, ніж дорослі. Щоб успішно навчати дітей, учитель повинен відмовитись від уявлення, що можна просто передати інформацію від однієї людини другій за допомогою шкільної дошки чи підручника.

Вивчення математики в початковій школі має на меті забезпечити оволодіння учнями системою математичних знань, умінь і навичок, необхідних в повсякденному житті та достатніх для успішного оволодіння іншими предметами і забезпечення наступності з середньою ланкою школи.

Ознайомлення дітей з математикою сприяє розвитку наукового світогляду, створює широкі можливості для розвитку розумових здібностей молодших школярів: пам'яті, логічного та критичного мислення, інтуїції, уваги, уяви.

Навчання має бути радісним. Знання потрібні не заради знань, а як важлива складова особистості, включаючи розумове, моральне, фізичне виховання та розвиток. Одне з головних завдань, яке закладено в Державному стандарті початкової загальної освіти – це орієнтація системи освіти на дитячу особистість, її розвиток.

Практика доводить, що особистісно-розвивальна спрямованість освіти не можлива без диференційованого навчання. Найбільш гуманною й доступною для кожного вчителя є диференціація в звичайному класі, яка спрямована як на реабілітацію відстаючих в навчанні, так і на стимулювання їхньої навчально-пізнавальної діяльності.

Як наголошувала ще в 1920-30-х роках минулого століття педагог Л. Дєполович, вчителю необхідно враховувати, що рівень готовності учнів до навчальної діяльності різний. Тому, необхідно сконструювати диференційовані завдання для школярів з різними навчальними можливостями. Такі завдання мають поєднати навчальний процес усього класу з допомогою учням, які повільно сприймають матеріал, і постійним удосконаленням сильніших учнів. Отже, основне призначення диференційованих завдань у тому, щоб, знаючи й враховуючи індивідуальні відмінності у навчальних можливостях школярів, забезпечити для кожного з них оптимальний характер пізнавальної діяльності у процесі навчальної роботи. Потрібна неоднакова кількість вправ і різнобічна допомога, щоб підвищити рівень засвоєння програми кожним учнем, бо темпи просування є досить стійкою характеристикою індивідуальних особливостей. Ось чому важливо дати кожній дитині не тільки знання, а й способи їх здобуття.

Прийоми диференційованих завдань можна звести до таких: диференціація за ступенем складності завдань і диференціація за ступенем самостійності учнів.

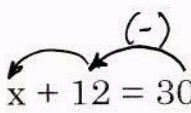
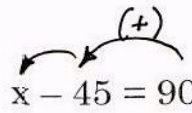
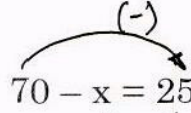
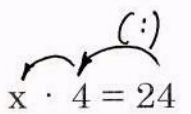
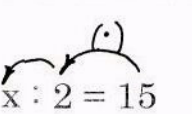
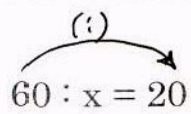
Диференціація за ступенем складності — це добір різноманітних завдань, що потребують різної глибини узагальнення і висновків; завдань, розрахованих на різний рівень теоретичного обґрунтування роботи, що виконується; завдань репродуктивного і творчого характеру. Такі завдання сприяють формуванню позитивного ставлення до навчання, бо розв'язання посильної задачі стимулює до подальшої праці і підвищує самооцінку своїх можливостей.

Диференціація за ступенем самостійності — це коли, добираючи завдання, всім учням пропонували завдання однакової складності, але при цьому диференціювали міру допомоги різним групам школярів. Це конкретизація завдань; розв'язання допоміжних завдань, що приводять до вирішення основного завдання, вказівка на прийом розв'язання; навідні питання; наочне підкріплення.

Способи використання системи диференційованих завдань різняться своєю навчальною метою та місцем у структурі уроку. Спільним є те, що всі диференційовані завдання передбачають засвоєння всіма учнями способів здобуття знань з поступовим переходом від простіших завдань до складніших. Розглянемо такий приклад:

Тема. Рівняння на дві дії

I. Фронтальна робота. 1. Пригадай.

$x + 12 = 30$ дод. дод. сума	$x - 45 = 90$ зменш. від. різн.	$70 - x = 25$ зменш. від. різн.
$x \cdot 4 = 24$ множн. множн. доб.	$x : 2 = 15$ діл. дільн. част.	$60 : x = 20$ діл дільн. част.

2. Розглянь і поясни розв'язання рівнянь.

від'ємник
 $x - (426 + 320) = 2 \rightarrow$ знаходимо від'ємник;
 $426 + 320 = 746 \rightarrow$ від'ємник;
 $x - 746 = 254 \rightarrow$ записуємо рівняння на одну дію;
 $x = 254 + 746 \rightarrow$ знаходимо невідоме зменшуване;
 $x = 1000 \rightarrow$ зменшуване.

доданок
 $x + 120 \cdot 4 = 500 \rightarrow$ знаходимо другий доданок;
 $120 \cdot 4 = 480 \rightarrow$ другий доданок;
 $x + 480 = 500 \rightarrow$ записуємо рівняння на одну дію;
 $x = 500 - 480 \rightarrow$ знаходимо невідомий доданок;
 $x = 20 \rightarrow$ перший доданок.

II. Робота парами.

3. Використай вказівку і розв'яжи рівняння.

$(720 + 160) : x = 10 \rightarrow$ Спочатку знайди ділене...

ділене

$x - (700 - 400) = 600 \rightarrow$ спочатку знайди від'ємник
 $x + 120 \cdot 7 = 940 \rightarrow$ спочатку знайди другий доданок

зменшуване

$560 : 2 - x = 80 \rightarrow$ спочатку знайди зменшуване

дільник

$x : (300 + 120) = 1 \rightarrow$ спочатку знайди дільник

множник

$(720 + 80) \cdot x \rightarrow$ спочатку знайди перший множник

III. Індивідуальна робота.

Вільний вибір варіантів.

4. Розв'яжи рівняння без підказки.

I варіант

$x - (620 - 400) = 510$

$x + 145 \cdot 20 = 4000$

$840 : 2 - x = 300$

II варіант

$x : (200 + 1600) = 1$

$(560 + 40) \cdot x = 1200$

$(460 - 420) : x = 176$

Учителю варто завжди пам'ятати пораду Л. Деполович про те, що він має організувати роботу на уроці так, щоб відбувався поступовий перехід від дій у співробітництві з учителем і учнями до самостійних. Розглянемо такий підхід на прикладі застосування диференційованих завдань під час розв'язування задач.

Чотири бригади за 5 днів проклали 400м шосе. Скільки метрів шосе прокладе одна бригада за 3 дні.

Запиши розв'язання за даним планом:

- 1) Скільки метрів шосе прокладають чотири бригади за 1 день?
- 2) Скільки метрів шосе прокладе одна бригада 1 день?
- 3) Скільки метрів шосе прокладе одна бригада за 3 дні?

Відповідь: 60 м шосе.

Три машини за 6 рейсів перевозять 360 ц цементу. Скільки ц цементу перевезе одна машина за 4 рейси?

3 маш., 6 р.- 360ц

1 маш. 4р.-?

- 1) Про що йдеться в задачі? (Про машини, що перевозять цемент).
- 2) Що відомо про три машини? (Вони за 6 рейсів перевезли 360 ц цементу).
- 3) Про що запитується в задачі? Міркуй далі сам.

Запиши розв'язання задачі. 1)(:);2)(:);3)(-).

Постав запитання і розв'яжи задачу. Три трактори за 2 дні витрачають 150 л пального. Скільки...?

Склади задачу за коротким записом і розв'яжи.

Дві друкарки за 5 днів роботи надрукували п'ятдесят сторінок. Скільки сторінок друкує одна друкарка за 4 дні?

Діти приходять до школи з різною підготовленістю, з різним мисленням, увагою, властивістю пам'яті. Діти із зниженою наукуваністю потребують особливої форми навчальної діяльності. Є діти, які не можуть виконати простих традиційних завдань. У цьому випадку потрібна особлива форма подання матеріалу. А діти з підвищеною наукуваністю? Вони також потребують особливої уваги вчителя аби розвивати свої здібності. Отож, потрібний диференційований підхід уже з 1 класу.

Першочерговими завданнями для себе вважаю навчити дітей мене слухати, привчаю до уважності (не повторюю кілька разів номер завдання у підручнику, інструктаж до виконання якогось завдання), самостійно розбиратись в завданнях, шукати потрібне завдання на сторінці підручника. Включаю на уроках математики в 1 класі елементи диференціації. Це привчає дітей до самостійності, уміння

працювати не відволікаючись. Розв'язання різних завдань з карток є поштовхом для дітей до інтенсивної відповідальної роботи.

I група	II група	III група
$5 + \dots = 8$	$7 * 2 = 5$	$8 * \pi = 6$
$\dots + 4 = 10$	$6 * 4 = 10$	$\dots * 3 = 7$
$7 * \dots = 2$	$8 * 2 = 6$	$\dots * 4 = 5$
$\dots - 6 = 3$	$4 * 5 = 9$	$10 * 4 = 8$

Для закріплення і перевірки знань учнів використовую перфокарти.

Під час проведення математичного диктанту сильніші учні одержують картки із завданнями на кмітливість.

В чому ж суть методу диференціації на звичайному уроці математики?

На I етапі проводиться колективна робота над матеріалом за темою уроку. Наприклад, розв'язуємо задачі на знаходження третього доданка. Аналізуємо задачу, розв'язуємо її. Після цієї роботи в класі виділяються учні, які можуть далі працювати самостійно. Всі інші діти працюють з учителем над аналогічною задачею. На II етапі сильніші учні одержують творче завдання. Наприклад, скласти аналогічну задачу. З тих учнів, що працювали з учителем, знову виділяються учні, які вже можуть працювати самостійно над подібною задачею. Вони розв'язують задачу самостійно. А решта дітей працюють над задачею з допомогою (схема, початок розв'язку, план розв'язання, опорна таблиця тощо). І звичайно, вони отримують ще й консультацію учителя, якщо потрібно. На III етапі сильніші знову отримують творче, але ускладнене завдання (скласти обернену задачу, змінити запитання, ускладнити). Друга група складає аналогічну задачу, а третя — розв'язує задачу на знаходження третього доданка, тобто працює в межах програмних вимог. Отже, всі діти засвоїли завдання уроку. Сильніші учні не виконували механічно одну й ту ж роботу, а творили, розвивали своє мислення. Слабкі ж учні не списували з дошки, іноді навіть не намагаючись зрозуміти, що до чого.

Домашні завдання, як відомо, сприяють формуванню загально-навчальних умінь та навичок, поглибленню та розширенню знань, розвитку творчих здібностей учнів. Ефективність домашніх завдань молодших школярів можна значно підвищити, якщо вони диференціюватимуться за рівнем складності й самостійності.

За такого підходу до використання диференційованих домашніх завдань відпадає необхідність батьківської опіки, коли школярі не можуть без допомоги виконати найпростіші домашні завдання. Під час виконання диференційованих домашніх робіт від нижчого рівня до вищого в учнів формуються загальнонавчальні уміння й навички, зокрема, вміння працювати самостійно з посібниками. Водночас створюються умови для розвитку творчих здібностей сильніших школярів через виконання творчих завдань з поступовим їх ускладненням.

Отже, слід завжди пам'ятати, що учні охоче виконують не тільки цікаві, а й посильні домашні завдання.

Дуже важливим аспектом методу диференційованого підходу вважаю те, що діти самостійно обирають обсяг роботи для себе, їм ніхто не диктує, як працювати сьогодні. І наприкінці уроку у дитини є почуття задоволення від добре зробленої роботи. Адже навіть сильні учні не можуть кожен день працювати однаково добре. А у слабких учнів не виникає комплексу нижче вартості, вони починають вірити у власні сили, навчаються охоче.

Поряд з основними завданнями діти одержують ще й додаткові. Найчастіше вони мають логічне навантаження. Учні працюють над ними тоді, коли своє завдання вони вже виконали і до наступного етапу лишився час. Таким чином, вони вчаться працювати зосереджено, не втрачаючи ні секунди дорогоцінного часу на уроці.

Таким чином, використовуючи педагогічний досвід досвідчених вчителів-методистів, педагогів, в тому числі й досвід Л. Деполович, можна сформулювати умови диференційованого підходу до навчання учнів початкових класів. Це, насамперед:

1. Знання індивідуальних особливостей учнів.
2. Вміння аналізувати навчальний матеріал, виявляти можливі труднощі, з якими зустрінуться різні групи учнів.
3. Складання розгорнутого плану уроку, зважаючи на індивідуальні особливості учнів.
4. Здійснення оперативного зворотного зв'язку.
5. Дотримання педагогічного такту.

Досвід роботи переконує, що систематичне застосування способів диференціації, сприяє найповнішому розвитку здібностей кожного учня, бажанню та вмінню вчитися.

5.3 Фізкультхвилинки в початкових класах

(з досвіду роботи Пильник С.В., вчителя початкових класів

Куликівської ЗОШ I – III ступенів)

«На уроках у початковій школі 2-3
фізкультхвилинки вкрай необхідні»

(Л. Деполович)

Приймаючи дитину до школи, потрібно враховувати, що маємо справу з дитячим організмом, який росте, розвивається. Для нормального розвитку дитині молодшого шкільного віку потрібно багато рухатися (ходити, бігати). Як стверджує народна мудрість, «рух – це життя і здоров'я». Норма природної потреби в русі у дітей цього віку становить приблизно 1,5-2 години на добу.

Проте зі вступом до школи рухова активність дитини зменшується. Руховий режим з відносно довільного змінюється на обумовлений строгими правилами поведінки.

Більшу частину доби дитина перебуває у статичному положенні, тобто сидить: у школі під час уроків; удома, коли виконує домашні завдання, читає, переглядає телепередачі або грається у комп'ютерні ігри. При цьому дитина несе велике фізичне навантаження. Статичне навантаження вступає у протиріччя з фізичним розвитком дитини. Як наслідок – розвиток перевтоми. У дитини знижується працездатність, проявляються негативні емоції, погіршується самопочуття. Дитина скаржиться на головний біль. Дехто з дітей починає порушувати правила поведінки на уроці.

Тому при виявленні в дітей перших ознак перевтоми необхідно робити перерви, під час яких діти б могли виконувати нескладні фізичні вправи.

Такі перерви під час уроку (фізкультхвилинки) сприяють поліпшенню функціонування мозку, відновлюють тонус м'язів, які підтримують правильну поставу, знімають напругу з органів зору і слуху, з утомлених від письма пальців.

Як стверджувала ще в 20-30-х роках ХХ століття наша землячка педагог Лідія Дєполович, фізкультхвилинка має стати обов'язковим елементом кожного уроку в початковій школі (крім тих уроків, на яких сам процес навчання передбачає достатню рухливість, наприклад, уроків музики, трудового навчання, ритміки, фізичного виховання).

Час проведення фізкультурних хвилинки залежить від виду й місця уроку в розкладі, а також від структури компонентів уроку та типу його, стану учнів, сезону року й навчальної чверті. Фізкультурна хвилинка триває 2-3 хвилини, до її комплексу входять 4-5 простих, доступних вправ, які не вимагають великого напруження, складної координації й впливають на основні м'язові групи. Кожну вправу повторюють 4-6 разів, темп виконання середній. Такі вправи поліпшують кровообіг і дихання, сприяють підвищенню розумової працездатності, позитивно впливають на емоційний стан учнів.

Вправи мають добиратися таким чином, щоб протягом дня цілеспрямовано навантажувалися й розслаблялися різні групи м'язів дітей: плечового пояса, спини, тазостегнових суглобів. Необхідно включати в комплекс вправи для відпочинку очей, дихальні вправи, вправи на координацію рухів.

Щоб процес виконання фізичних вправ був цікавим для дітей, необхідно час від часу змінювати вправи (кожні 2-3 тижні), виконувати їх під музику, включати танцювальні рухи.

Дітям подобаються фізкультхвилинки, які супроводжуються віршованими текстами. Щоб у дітей не збивався ритм дихання, їхні рухи були точними й сильними, при проведенні таких фізкультхвилинки учитель промовляє текст, а діти виконують вправи.

Чим більшим є статичне навантаження, тим частіше й активніше потрібно робити фізичні вправи. В першому класі необхідно проводити по дві фізкультхвилинки – на 10-ій і 20-ій хвилині кожного уроку. Але якщо діти швидко стомлюються, можна провести й три фізкультхвилинки протягом уроку (особливо в першому півріччі).

Не потрібно забувати про відпочинок і під час виконання дітьми домашніх завдань. У групі подовженого дня фізкультхвилинки організовує вихователь, а вдома – батьки чи дитина самостійно.

Під час навчально-виховного процесу вчителі початкової школи Куликівського району впроваджують такі фізкультхвилинки:

Орієнтовні вправи для розвитку дихання

1. Руки вгору, вниз, промовляти звуки „Ш“, „Ж“, видихаючи повітря.

За рекомендацією Є.В. Давиденка:

1. В. п. – стати рівно, руки вниз.

1 - 2 – руки в сторони – вдихнути, 3 - 4 – різко обняти себе руками за плечі – видихнути. Повторити 3 - 4 рази.

2. В. п. – стати рівно, руки вниз.

1 - 2 – руки в сторони – вдихнути, 3-4 – присісти, обняти руками коліна – видихнути. Повторити 3-4 рази.

3. Вдихнути широко відкритим ротом, видихнути носом. Повторити 4-5 разів.

4. Дихання через одну ніздрю: вдихнути носом – одна ніздря притиснута пальцем, видихнути ротом. Повторити 3-4 рази.

Комплекс вправ гімнастики для очей

1. Швидко покліпати очима, заплющити очі та посидіти спокійно, повільно рахуючи до 5. Повторити 4-5 разів.

2. Міцно замружити очі. Порахувати до 3, відкрити очі та подивитися вдалечінь. Порахувати до 5. Повторити 4-5 разів.

3. У середньому темпі проробити 3-4 кругових рухів очима в правий бік, стільки ж само - у лівий. Розслабивши очні м'язи, подивитися вдалечінь – на рахунок 1-6. Повторити 1-2 рази.

4. Витягнути руку вперед. Подивитися на вказівний палець витягнутої руки на рахунок 1-4. Потім перенести погляд вдалечінь на рахунок 1-6. Повторити 4-5 разів.

Вправи для профілактики короткозорості

1. В. п. – ноги на ширині плечей, руки в боки.

Кругові рухи руками вперед і назад. Весь час стежити за кінчиком великого пальця. Повторити 3-4 рази.

2. В. п. – сісти на стілець.

Замружити й відкрити очі. Повторити 3-4 рази. Виконувати в середньому темпі.

Вправи для зняття втоми з кистей рук

1. В. п. – сидячи за партою або стоячи, руки зігнуті перед собою торкання великим пальцем почергово вказівного, середнього, безіменного, мізинця. Темп виконання й сила натиску поступово зростає. Повторити 10-15 разів.

2. В. п. – сидячи або стоячи, долоні разом, пальці переплетені. Згинати й розгинати пальці в зап'ясті, з силою натискуючи долонею на долоню. Повторити 10-15 разів.

Фізкультхвилинки з віршованими текстами

1. Навколо дерев весело підемо.

Різні листочки дружно підберемо.

Відразу вгору піднімемо,

А потім їх підкинемо,

Нехай собі летять!

2. Руки в сторону, в кулачок.

Розгинай – і на бочок.

По колінах вдарим нижче, нижче, нижче.

Руки вгору піднімемо вище, вище, вище.

3. Ой ходили журавлі

То великі, то малі.

Сіли собі на ріллі

Та й співають тра-ла-лі.

4. Сильний вітер до землі

Гне дерева молоді.

А вони ростуть, міцніють,

Вгору тягнуться, радіють.

Вітер віє нам в лице;
 Захиталось деревце.
 Вітерець все тихше, тихше,
 Деревце все вище, вище!

5. Стрибу-стрибу! Скоки-скоки!

Прилетіли дві сороки.
 Прискакали жабенята,
 Стали у танку кружляти.
 Прибігла лисонька –
 Заграла на скрипочці.
 Скре-ке-ке, ква-ква-ква!
 Щоб спочила голова.

6. Встаньте, діти, посміхніться,
 Землі нашій уклоніться
 За щасливий день вчорашній.
 Всі до сонця потягніться,
 Вліво, вправо нахиліться,
 Веретенцем покрутіться.
 Раз присядьте, два присядьте
 І за парти тихо сядьте.

5.4. Здорова дитина – успішна дитина

*(з досвіду роботи Кужельної Г.О., вчителя початкових класів
 Ковчинської ЗОШ I–III ступенів імені Л.П. Дєполович)*

Здоров'я – це ще не все, але все без здоров'я – це ніщо. Ця істина відома ще з часів Сократа. Вислів відомого давньогрецького філософа став девізом Ковчинської ЗОШ I-III ступенів імені Л.П. Дєполович Куликівського району Чернігівської області – Школи сприяння здоров'ю.

На запитання “Що таке здоров’я?” сучасна наука налічує близько трьохсот визначень. Одне з них: “Здоров’я – одне з основних джерел радості, щасливого повноцінного життя”.

Ось тому, велика увага приділяється розвитку здорового способу життя наших дітей, особливо молодшого шкільного віку. Адже це важливий період фізичного виховання дітей, коли виробляється їхня постава, розвиваються основні фізичні якості (сила, витривалість, спритність, гнучкість), формуються й удосконалюються рухові вміння й навички. Саме тому режим дня дитини в нашій школі передбачає якомога більшу рухову активність.

Ще в далекі 20-30-ті роки минулого століття цю ідею рекомендувала Лідія Платонівна Дєполович.

Методичні ідеї Л. Дєполович не втратили своєї актуальності і в наш час. Тому педагоги Ковчинської школи та всього Куликівського району активно впроваджують методичні рекомендації своєї землячки в сучасний навчально-виховний процес.

Методичні поради Л. Дєполович щодо необхідності зміцнення та розвитку здоров’я дитини, профілактики так званих «шкільних хвороб» педагоги Куликівщини активно розвивають, і на сьогодні в навчально-виховному процесі вони набули такого вигляду і форм:

1. Фізкультурні хвилинки

Молодші школярі на уроках швидко стомлюються, це призводить до зниження уваги й працездатності дітей. Тому на кожному уроці проводимо фізхвилинки, що забезпечують активний відпочинок дітей. До них включаємо різні вправи з потягування й прогинання.

Якщо дитина довго тримала ручку й писала, то пропонуємо їй різні рухи руками, згинання й розгинання пальців, струшування кистями.

При довгому сидінні, у результаті чого порушується кровообіг і відбувається застій крові в нижніх кінцівках, виконуємо вправи для ніг. Наприклад, вставання й присідання, ходьба на місці, підскоки.

Кожна фізкультхвилинка триває 2-3 хвилини та складається з 3-5 вправ або чергуються різні вправи, супроводжуючись віршованою формою.

Виконання одного комплексу вправ фізкультхвилинок проводиться протягом двох-трьох тижнів, після чого вводиться новий комплекс, новий зміст.

Для зняття напруги під час письма, довгого читання виконуємо тренувальні вправи для очей та пальців, проводимо ігрові ситуації, жарти, змінюємо різні види навчальної діяльності.

2. Формування постави, профілактика сколіозу

Обов'язково декілька разів протягом уроку ми, вчителі, контролюємо та нагадуємо учням, як правильно сидіти за партою, на якій відстані тримати зошит чи книжку, на чому особливо наголошувала Л. Деполович.

На уроках читання та української мови під час хвилинок каліграфії ми запровадили використання мішечків із йодованою сіллю. Це досвід ми запозичили у вчителів м. Прилуки. Мішечки, наповнені йодованою сіллю, діти кладуть на голову, щоб рівно сидіти, виробляючи цим правильну поставу. Крім цього, йодована сіль має позитивний вплив на щитовидну залозу дитини. Сіль періодично змінюється. Мішечки в кожного індивідуальні, відповідні віку та фізіологічному розвитку дитини. Такий метод ми використовуємо протягом трьох років, і діти вже самі стали відчувати потребу, коли їм класти мішечки на голову.

3. Кричалки

Для стимуляції легеневого дихання Л. Деполович рекомендувала використовувати так звані «кричали». Ми наслідуємо їй цей прийом, дозволяємо дітям на деяких уроках прокричати якусь скоромовку чи прислів'я або частину вірша. У результаті цього в учнів стимулюється легеневе дихання, відбувається емоційне розвантаження.

4. Збільшення рухової активності дітей

Перебування дітей у школі не можливе без *рухливих ігор* на перервах. Це ефективний засіб для зниження та ліквідації хронічної розумової втоми школярів.

Ігри сприяють переключенню уваги з навчальної діяльності на емоційний руховий вид діяльності, а також усувають безладдя й метушню, ставлять у

зайнятість збудливих дітей і стимулюють до діяльності пасивних. Тому, «рухливі перерви» – одна з цікавих і корисних форм розвитку дитини.

Проте в сучасних умовах комп'ютеризації та інформатизації суспільства, засилля мобільних телефонів, ігрових приставок тощо відбувається масове зниження рухової активності дітей та молоді. Сьогодні одних лише рухових перерв буває замало для повноцінного розвитку дитини. Тому, педагоги нашої школи намагаються підтримувати рухову діяльність дітей і під час проведення уроків. Цікавою в цьому плані є методика Олександри Дубогай – *навчання в русі*:

- це вільне піднімання руки для відповіді;
- відповідь слів “так” чи “ні” кивками голови;
- написання тої чи іншої букви або цифри, проводячи в повітрі носом;
- різні змагання – ігри між командами – рядами учнів з поворотами й плесканням у долоні тощо.

5. Проведення Днів здоров'я

Велике значення для фізичного розвитку та виховання школярів, формування здорового способу життя мають фізкультурні свята.

Однією з найкращих традицій нашої школи є проведення Днів здоров'я в лісі. Це активний відпочинок на свіжому повітрі зі спортивними змаганнями, кросовим бігом, подоланням перешкод, різними іграми та приготуванням каші на вогнищі.

6. Кімната здоров'я (кабінет релаксації) у школі

Це ще одна потреба й вимога часу. У нашій школі – це одне з улюблених місць перебування дітей. В оснащення кабінету входить:

- інгалятор;
- лава для координації рухів;
- “доріжка здоров'я” – для профілактики плоскостопості, що включає в себе килимки із захитими гудзиками, дерев'яними кульками, каштанами;
- фітобар – для профілактики захворювань верхньо-дихальних шляхів діти п'ють профілактичні чаї з ромашки, м'яти, меліси, ехінацеї для зміцнення імунної системи. Лікарські рослини діти самі вирощують на шкільних ділянках;

- тренажер для розвитку легеневого дихання, який являє собою обруч, що прикріплений за стелю кімнати, на якому на певній відстані знаходяться легенькі паперові квіти та різнокольорові стрічки. Діти дихальними вправами приводять у рух ці квіти та стрічки й тим самим сприяють розвитку легеневого дихання;

- м'ячі з шипами, ялинкові шишки для масажу рук тощо.

Роботу кабінету релаксації очолює медична сестра.

Таким чином, наслідуючи методичні ідеї та практичні поради нашої землячки, педагога Дєполович Лідії Платонівни, наш педагогічний колектив Ковчинської ЗОШ I – III ступенів імені Л.П. Дєполович прикладає максимум зусиль для збереження та зміцнення здоров'я своїх вихованців, пам'ятаючи настанову Лідії Платонівни про те, що успішною може бути тільки здорова дитина.

Список використаних джерел

1. Дєполович Л. П. Буквар. /Ред. зм. та доп. П. Волиняк; іл. М. Битинського/ вид. 8-е, Торонто: Нові дні, 1961. – 100 с.
2. Дєполович Лідія. Математичний задачник. Перший рік навчання в міській трудшколі / Л.Дєполович та О.Астряб. – Державне видавництво України, 1928. – 184 с.
3. Дєполович Л. Робітна книжка для першого року навчання (Буквар) /Дєполович Л.П., Музиченко О.Ф., Музиченко Ю.О. – Харків: «Радянська школа», 1931. – 56 с.
4. Дєполович Л.П. Як навчати грамоти за букварем Л.П. Дєполович. – Київ-Харків: «Радянська школа» (Нарком освіти УСРР, Управління освіти дорослих), 1938. – 43 с.
5. Дєполович Л.П. Як навчати грамоти за букварем (Методичні поради вчителів початкової школи) / О.Ф. і Ю.О. Музиченко, Л.П.Дєполович. – Харків-Київ: «Радянська школа», 1934. – 78 с.
6. Дєполович Л.П. Як навчати грамоти за букварем для шкіл грамоти Л.П.Дєполович. Методична розробка. – К.: «Радянська школа», 1940. – 44 с.

7. Зайченко І.В. Педагогіка. – К: Освіта України, КНТ, 2008. – 528 с.
8. Руснак І.С. Розвиток українського шкільництва в Канаді (кін. ХІХ-ХХ ст.): Автореф. дис. доктора пед. наук. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Київ, 2000. – 34 с.
9. Спугай С.М., Халімон Н.М. Учителем школа стоїть. – Київ, 2012. – 255 с.

ЗМІСТ

	Передмова	2
1	Лідія Дєполович – вчитель-методист початкової освіти 1920-30-х рр. з Чернігівщини, автор букваря-довгожителя	4
2	Аналіз методів навчання, рекомендованих Л. Дєполович	5
3	Засоби навчання за Л. Дєполович	16
4	Організаційні форми навчання як педагогічна спадщина Л. Дєполович	19
5	Практичне впровадження педагогічних ідей Л. Дєполович в умовах сучасної школи (з досвіду роботи вчителів початкової школи Куликівщини)	26
5.1	Ігрова діяльність учнів у початковій школі (з досвіду роботи Шемендюк Т.А.)	26
5.2	Диференційоване навчання на уроках математики в початкових класах в світлі ідей Л. Дєполович (з досвіду роботи Мороз О.С.)	32
5.3	Фізкультхвилинки в початкових класах (з досвіду роботи Пильник С.В.)	39
5.4	Здорова дитина – успішна дитина (з досвіду роботи Кужельної Г.О.)	44
	Список використаних джерел	48